

Josep PERARNAU I ESPELT

UNA NOVA FONT DE FELIU D'URGELL

Les runes a què la persecució carolíngia reduí els escrits de Feliu d'Urgell, runes que, malgrat tot, han estat darrerament aplegades posant fi a llur escampall i facilitant llur estudi,¹ han espantat en general els estudiosos, fins al punt que ultra les bíbliques, només era coneguda amb precisió una font o un llibre, en el qual Feliu havia aplegats materials per a la defensa de les seves posicions: era el *Liber de diversis quaestionibus*; el seu influx ha estat ja descobert ja fa anys i el possible interessat en pot trobar una exposició recent.¹

Però heus ací que de la manera més impensada se'n presenta una altra i fa referència a la famosa ‚cedula‘ que Agobard de Lió trobà entre les pertinençies de Feliu després de la mort d'aquest, contra la qual escriví el seu *Adversum dogma Felicis*.²

Començaré transcrivint allò que Agobard de Lió féu constar en el seu escrit polèmic, transcrivint amb tota la fidelitat allò que es troba en l'edició crítica esmentada:

«(IX) Dixit itaque Felix in suprascripta sua scedula post aliqua, que premise-rat, quasi interrogans: *Deus Pater omnipotens uoluntate genuit Filium an necessitate?*, et respondit: *Quantum ad diuinitatis eius essentiam pertinet, neque uoluntate, neque necessitate, sed natura. In uero quippe Filio de substantia Patris genito, uoluntas natiuitatem praere non potest, ubi natura praecedit, sed neque necessitate, que in Deo utique non est. Quantum uero ad humanitatis eius substantiam conuenit, eundem Filium suum quia non ex semetipso genuit, sed de substantia matris Virginis creauit et nasci uoluit, ob hoc uoluntate propter redemptionem nostram, non qualiber necessitate eius Filius creditur.*»³

La crítica d'Agobard diu així:

«(X) In hac sententia Felix primum ex interrogatione superflua et uana, qua interrogat, utrum uoluntate an necessitate genuerit Pater Filium, occasionem sibi parat perueniendi ad id, quod male sentit et loquendo explicare non audet.

---

1. Em permeto de remetre al meu *Aproximació al nucli doctrinal de Feliu d'Urgell*, dins BISBAT D'URGELL, *Jornades internacionals d'Estudi sobre Feliu d'Urgell*. La Seu d'Urgell, 28-30 de desembre de 1999. Crònica i estudis (Studia, Textus, Subsidia, IX), Barcelona i La Seu d'Urgell, Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Cultural Urgel-litana, MM, 109-137, en particular 131-135.

2. Edició crítica: AGOBARDI LEGIONENSIS, *Adversum dogma Felicis* (VAN ACKER, «Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis», LII), Turnhout, Brepols 1981, 71-117; aquest text fou objecte de la particular atenció de Benigne MARQUÈS, *Comenaris als textos de la Cedula de Felix d'Urgell*, dins *Jornades Internacionals...* (citat en la nota anterior), 139-147.

3. AGOBARDI... (citat en la nota anterior), 79.

Dicendo namque *In uero quippe Filio de substantia Patris genito*, ita diuidit diuinitatem ab humanitate in Domino, ut eum in sola diuinitate dicat uerum Filium, in qua et de Patris substantia est genitus, iuxta humanitatem autem, in qua et dicit illum de substantia matris Virginis creatum, sentiat eum non uerum, licet loquendo explicare non audeat. Apparet enim haec fraus in eo, quod sic de substantia diuinitatis loquitur quasi de alia persona praeter humanitatem. Dicens namque de sola diuinitatis substantia *In uero quippe Filio*, uult demonstrare non eum esse in utraque substantia uerum Filium. Quod autem interponit dicens *Voluntas natiuitatem praerire non potest, ubi natura praecedit*, apertissimum mendatium profitetur. In omnipotente enim et sempiterno Deo omnia sempiterna sunt, neque ei, qui fecit tempora, aliquid accessit ex tempore. Naturae enim, quae initio caret et incremento non indiget, quod est habere, hoc est esse, et quod est esse, perpetuum est, et sicut nullum finem, ita nullam recipit mutabilitatem. Non ergo in illo natura praecedit uoluntatem, neque uoluntas consilium, neque consilium Verbum, quia sicut numquam fuit sine Verbo, ita numquam fuit sine sapientia, sine consilio, sine uoluntate, uel quidquid de Deo ueraciter dici potest»⁴

Ultra el text, una cosa és clara: ni Agobard de Lió entorn el 820, ni L. Van Acker els anys anteriors al 1980 en què preparava la seva edició, conegueren i per tant no assenyalaren cap referència textual que expliqués ni que fos només la sola pregunta que Feliu d'Urgell s'havia feta.

Però heus ací que en els darrers mesos s'han presentat dues ocasions, que assenyalen en direcció a la possible font.

La primera l'ha oferta una recent estada a París, Bibliothèque Nationale (secció antiga), on, cercant d'altres coses, em vingué a les mans el volum manuscrit lat. 1750, d'època carolíngia o almenys escrit amb la lletra contemporània, en el f. 144c del qual hom pot llegir:

«*Interrogationes sancti Augustini de quaestionibus: Voluntate Pater genuit Filium an necessitate? Responsum: nec uoluntate nec necessitate, sed natura*».

La pregunta, doncs, de Feliu d'Urgell, era coneguda en aquells moments i era atribuïda a sant Agustí. Però en aquests moments m'és impossible de demostrar que les dites *Interrogationes...* siguin de sant Agustí, o que fossin conegudes de Feliu d'Urgell.

Per això segurament serà més generós l'altre camí, obert per l'estudi sobre les *Quaestiones Orosii* i la seva possible atribució al nostre Consentius, que Josep Amengual publica en les pàgines inicials d'aquest volum, a les quals remeto a fi d'evitar repeticions.⁵

* * *

4. *Ibid.*, 79-80.

5. *Les Quaestiones Orosii et Responsiones Augustini, obra de Consentius?* Hom pot veure tot el text relatiu a la *Quaestio VII* (37-39) amb les corresponents notes, on alguns elements són materialment idèntics.

Amb les informacions aplegades fins ara crec que podem distingir tres elements:

- a) la pregunta;
- b) la resposta;
- c) i la crítica d'Agobard de Lió a la resposta de FelIU d'Urgell.

Fixem l'atenció en la pregunta. Atenent-nos als texts al nostre abast, la pregunta (o l'afirmació que amb poc temps s'hauria convertit en pregunta) hauria comparegut en boca d'un arrià amb aquesta formulació:

1. «Voluntate Dei et Patris sui ante omnia saecula constitutus».⁶
2. «„Haereticus’: Deus Pater, ex voluntate genuit Filium an ex necessitate?»⁷
3. «Voluntate genuit Pater Filium an necessitate.»⁸
4. «Voluntate Pater genuit Filium an necessitate.»⁹
5. «Deus Pater omnipotens uoluntate genuit Filium, an necessitate?»¹⁰

Seguint el mateix ordre de les cinc formulacions de la pregunta, trobem a cada una d'elles la resposta següent.

1. La de Sant Agustí¹¹ comença repetint la, diguem-ne, pregunta, i, sense esmentar-la, pensa en aquell «erat quando [Verbum] non erat», tan discutit en els moments més àlgids de la controvèrsia amb els arrians; després, analitza el rerefons mental d'on procedeix la pregunta en el fragment transcrit per Josep Amengual, corresponent a la seva nota 140.

2. La de Luciferianus Hispanus també es troba en l'estudi d'Amengual, fragment que correspon a la nota 139. Exposa el rerefons doctrinal arrià de la pregunta.

3. La tercera és la pròpia de les *Quaestiones Orosii* i constitueix, amb la pregunta, el nucli de la *Quaestio septima* de l'estudi d'Amengual. La segona part de la resposta (...utrum volens an nolens genuerit Pater Filium...) segueix la també segona part de la resposta de sant Agustí, indicada en la nota 11, amb la diferència que allò que el sant exposa de forma impersonal, l'autor de les *Quaestiones Orosii* ho personalitza, com si fos un moment de polèmica entre un arrià i un catòlic.

4. La quarta és la resposta escarida reportada per les *Interrogationes sancti Augustini de quaestionibus*: «Responsum: nec uoluntate nec necessitate, sed natura».¹²

6. *Sermo Arianorum* (inter opera Augustini; la *Clavis Patrum Latinorum*, 243, núm. 701 l'intitula: *Sermo Ariani cuiusdam*): ML 42, 678D.

7. ML 62, 290C, dins una *Expositio fidei catholicae ad Theophilum*, allí atribuïda a Luciferianus Hispanus, *De Trinitate libri X* (liber decimus) i posteriorment a Gregorius Illiberitanus; amb la pregunta transcrita comença una secció intitulada INTERROGATIONES HAERETICORUM, ET RESPONSIONES CATHOLICORUM.

8. Aquesta és la formulació de les *Quaestiones Orosii* (cf. nota 5).

9. *Interrogationes sancti Augustini de quaestionibus*, París, BN, lat. 1750, f. 144c.

10. Lloc citat en la nota 2.

11. *Contra sermonem arianorum liber unus*, I, 2 (ML 42, 683-685).

12. París, BN, lat. 1750, f. 144c.

5. La cinquena és la de Feliu d'Urgell; és reproduïda al començament d'aquestes pàgines.

Anàlisi de pregunta i resposta de Feliu d'Urgell

Doctrinalment la pregunta s'homologa amb les altres quatre; textualment representa una variant gramatical de les que porten els números 3 i 4; tenint en compte la transmissió textual de les *Quaestiones Orosii* (pregunta núm. 3), el tenor textual de la pregunta és cronològicament molt pròxim a sant Agustí. No coneixent ni la transmissió textual ni les raons d'atribució al doctor africà d'aquelles *Interrogationes sancti Augustini de quaestionibus*, tampoc no puc aventurar-los una datació.

La resposta de Feliu és tan clara com complexa. I és complexa perquè, després d'haver recordat en la primera part el sentit trinitari de pregunta i resposta dóna un tomb cristològic a la segona. Cal, distingir-hi, doncs, les dues meitats.

En la meitat inicial, trinitària, hem de distingir, entre la resposta estricta a la pregunta: «Quantum ad diuinitatis eius essentiam pertinet, neque uoluntate, neque necessitate, sed natura»: després de les paraules inicials que precisen el sentit trinitari de la resposta, aquesta és pràcticament calcada de la número 4, de les *Interrogationes sancti Augustini de quaestionibus*, i representa un complement de la formulada en la primera línia de les *Interrogationes haereticorum, et responsiones catholicorum*,¹³ i la justificació de la resposta trinitària, que consisteix a excloure com a explicació de la nativitat eterna del Fill ,ex substantia Patris', tant la decisió voluntària com la necessitat; l'explicació es troba en la ,natura' de la mateixa deïtat. El punt de la ,voluntat' partia amb claredat la posició arriana de la catòlica: afirmar que el Fill era resultat de la voluntat del Pare equivalia a fer-ne un ,producte', a convertir-lo en ésser creat; d'ací la contraposició dels catòlics que veien en la pregunta l'ocasió de negar l'eternitat del Verb: «...hoc propterea dicunt, ut prior illo [Filio] videatur voluntas Patris», assenyalava sant Agustí, i comentava: «...prior illo esse voluntas eius: quo quid dicitur stultius?»¹⁴ La frase negativa de la necessitat és literalment pròxima i conceptualment idèntica a la de Luciferianus Hispanus: «...Deo nulla manet necessitas».¹⁵

Feliu, resumida la doctrina elaborada en aquella confrontació amb els arrians, fa saltar la resposta al pla cristològic i concretament al de la consistència i origen de la naturalesa humana, o dit amb altres paraules a la realitat ontològica de la humanitat de Crist: «Quantum vero ad humanitatis eius substantiam

13. «Nec ex voluntate, nec ex necessitate»; en la línia quarta: «Ex voluntate, aut ex necessitate»; només al final arriba la fórmula equivalent: «Filius ex Patre, non ex voluntate, neque ex necessitate, sed ex substantia natus est».

14. *Contra sermonem...* (citad en la nota 11), 684 i 685.

15. ML 62, 290 (citad en la nota 7).

convenit...».¹⁶ Prescindint ara de si hom trobarà mai la font d'aquesta segona meitat (en la suposició que existeixi), és indubtable que, amb o sense font, Feliu expressa la seva doctrina de la mateixa manera que la de la primera és feta seva pròpia tot i que li coneguem possibles fonts.

Delimitat així el tema a escatir, intentem de seguir el fil del raonament feliciana:

a) el primer pas consisteix a precisar de qui es tracta: «...eumdem Filium suum... genuit...»; l',eumdem' ens porta amb seguretat a aquell que en la primera meitat era anomenat «uero... Filio de substantia Patris genito», és a dir, en fer una pregunta sobre la humanitat de Crist, precisa que aquest és el (o no és altre que el), verus Filius Dei de substantia Patris genitus', és a dir, en parlar de l'Encarnació no parlem d'altre que d'aquell qui és idèntic al Fill engendrat eternament «ex substantia Patris»; això sol tira per terra les acusacions d'adopcionisme, o i més quan afegeix que aquest ,idem verus Filius' és ,de substantia Matris Virginis' (remarquem que en tota la resposta de Feliu no es parla de ningú més que del ,verus Filius de substantia Patris genitus');

i b) el segon pas és el de constatar que aquesta segona generació i naixença de l',idem verus Filius ex substantia Patris genitus' eternament, ara en el temps, en ésser engendrat i néixer ,de substantia matris', tampoc no fou sotmesa a cap necessitat (segueix vàlida l'observació de la primera meitat: ,...necessitate, que in Deo utique non est'), però, en canvi, existí per decisió de la voluntat lliure, salvífica i redemptora de Déu (...uoluntate propter redemptionem nostram').

Quant a la temàtica pròpiament feliciana, la de la segona meitat de la resposta de Feliu d'Urgell formulada en la ,cedula' pòstuma, confesso no veure altres afirmacions que aquestes:

a) identitat entre el Fill etern de Déu i l'encarnat nascut en el temps de Maria Verge;

b) reafirmació que la maternitat de Maria té com a persona única en la qual es realitza, la d'aquest Fill únic i idèntic, engendrat ,de substantia Patris' i ,de substantia Matris Virginis';

c) vistes des de Déu, la diferència entre les dues generacions és aquesta: l'eterna és «neque uoluntate, neque necessitate, sed natura»; la temporal no és ni ,necessitate', ni ,natura' sinó ,uoluntate'.

Si hom torna a llegir ara el paràgraf afegit per Agobard, criticant pregunta i resposta de Feliu, s'adonarà que o no sabé o no volgué recordar que la primera part pertany a la controvèrsia arriana i que la seva doctrina és la formulada per diversos autors catòlics, entre d'altres per sant Agustí; qualificar la pregunta de ,superflua et uana' és posar al descobert l'excessiva limitació dels propis coneixements; de més a més, s'adonarà que tot el pern de la seva crítica es troba en aquesta frase: «...ita diuidit diuinitatem ab humanitate in Domino, ut eum in sola diuinitate dicat uerum Filium, in qua et de Patris substantia est genitus, iuxta humanitatem autem, in qua et dicit illum de substantia matris Virginis

16. AGOBARD DE LIÓ, *Adversum dogma Felicis* (cit. en la nota 2), 79, líns. 7-8.

creatum, sentiat eum non uerum...».¹⁷ Atès l',eundem Filium suum', que no és altre que el ,uero... Filio de substantia Patris genito', és per estricta necessitat de coherència amb la lletra que no em puc alinear amb la crítica d'Agobard.

Em pregunto si la idea que Agobard es feia de la divinització de Jesús-home passava per la mateixa filiació divina del Verb o pel fet que tota la Trinitat havia escollida la humanitat de Jesús i l'havia col·locada no pas en el fonament darrer de la pròpia persona, tal com succeeix en els altres fills d'Adam, ans en la Persona del Fill, mantenint però, ,sine confusione' la realitat i característiques ontològiques de la naturalesa humana en tots els plans.

Barcelona, maig-juny 2002

---

17. *Ibid.*, líns. 5-9; la frase transcrita conté repetit l'adjectiu ,verus'; això m'obliga a remetre al meu ,*Verus' i ,proprius' en la Confesio Fidei de Felii d'Urgell*, dins «*Revista catalana de Teologia*», XXV (2000), 161-166, resumit entre le *Notícies bibliogràfiques* d'aquest volum, 906, núm. 16.727.